

V okviru letošnjega pisateljskega srečanja v Vilenici je potekal dvodnevni mednarodni komparativistični kolokvij »Prostori transgresije: robovi literature / Spaces of Transgressiveness: Verbal Art at the Edge«. Organiziralo ga je Slovensko društvo za primerjalno književnost, zanj pa ga je pripravila, da z uvodnim govorom vpeljala in ga vodila Jola Škulj. Ta simpatična in dobrodošla novost naj bi v prihodnje postala stalni del srečanja pesnikov in pisateljev, večjo plodnost tovrstnih razgovorov pa naj bi zagotavljala akademska raven diskurza. Letošnjemu komparativističnemu kolokvijsu je ob tem mogoče zapisati še tretjo zvezdico, namreč samo izbiro teme, čeprav se ta s kraškim prostorom ni ujemala le kulturnozgodovinsko in ne le glede na bližnjo vključitev Slovenije v Evropsko unijo. Problem transgresije, ki obenem implicira problem(atičnost) postmoderne identitete, je na filozofski, literarnoteoretski in literarnometodološki ravni namreč bistven tudi kot razmišljanje o postmoderni kulturi, s čimer se je komparativistični kolokvij plodno navezoval na ustvarjanje literature danes – torej na sam pisateljski del Vilenice. Na kolokvijsu so sodelovali Jean Bessière, Marijan Dović, Zoltan Jan, Marko Juvan, Jelka Kernev Štrajn, Bart Keunen, Darja Pavlič, Igor Škamperle, Bertrand Westphal in Igor Zabel, razdeljen pa je bil na tri tematske sklope (Prostori spremenljive identitete, Hibridni prostori umetnosti in Vpis prostora v tekst).

Prvi tukaj omenjeni tematski sklop je s prispevki Jana, Dovića in esejističnega Škamperleta problematiko zastavil v navezavi na Trst kot prostor, kjer se mešajo vplivi romanskega in slovanskega sveta. (Lokalni kolorit tega problemskega sklopa kolokvijsa je dodatno podprlo dejstvo, da sta dva govorca namesto angleščine kot uradnega jezika kolokvijsa uporabljala lokalne jezike. To kljub lepi in simpatični gesti ni bilo povsem produktivno zaradi tujih poslušalcev. Če namreč ti delujejo po principu spoštovanja in zanimanja za lokalno sredi globalnega, bi jih ravno te informacije morale najbolj zanimati.)

Jan je s tradicionalno metodologijo preučevanja prevodne recepcije opozoril na hudo neuravnoteženost v dinamiki literarne izmenjave med slovenskim in italijanskim prostorom v Italiji in prišel do streznjujočega zaključka: vse, kar je izšlo v polstoletnem obdobju, ne presega števila knjig, ki jih tam izdajo založbe v treh dneh. Recepcijo slovenske prevodne literature poleg maloštevilnih izdaj, izdaj nereprezentativnih tekstov in izdaj pri nereprezentativnih založbah inhibira še dejstvo, da Italija dobiva informacije o slovenskem leposlovju prek francoskega knjižnega trga. Toda v bistvu je vse to zgolj simptom globljega mehanizma. Jan se mu je približal z opazko, da italijanski knjižni trg (ob izjemah Kosovela in Bartola), pogosto zaradi osebnih znanstev in prijateljskega posredovanja, ugodno sprejme netipične, mogoče ne ravno vrhunske slovenske leposlovne tekste, ki pa jih zaznamuje italijanski ali romanski kolorit.

Globalni mehanizem slovensko-italijanske literarne izmenjave v Italiji bi se ob tem dalo elegantno ilustrirati s preprosto aplikacijo Gadamerjevega modela dveh (kulturnih, literarnih) horizontov, med katerima ne more priti do pravega, k bogatjenju obeh usmerjenega dialoga. Napačne izbire na obeh straneh se v tej luči izkažejo kot posledice slabega poznavanja 'drugega', to pa se hrani vsaj iz

iracionalnega strahu pred 'drugim'. Zdi se, da bi analiza prevodnih mehanizmov med Italijo in Slovenijo morala poseči do teh globinskih plasti iracionalnih strahov, pri tem pa bi tradicionalna metodologija preučevanja recepcije in vpliva potrebovala dopolnila.

Problem slovensko-italijanskih literarnih izmenjav je na historično raven prenesel in ga v odnosu do nacionalne literarne vede kritično poglobil M. Dovič, ki je koncept literarnega repertoarja polisistemske teorije Itamarja Even-Zoharja apliciral na Prešernovo uvajanje različnih pesemskih oblik iz bolj razvitega romanskega in latinskega literarnega repertoarja v manj razvit in z »uvozi«¹ okrepljen slovenski literarni repertoar. Pri tem je Dovič na neki splošni ravni ugotovil, da se morajo nacional(istič)ne literarne vede skozi samorefleksijo upirati lastni ideološki tendenci, da bi posamezne avtorje preveličale kot samonikle tam, kjer je v resnici šlo za literarni 'uvoz'.

Ko skušam napraviti nekakšen sklep o tem delu kolokvija, lahko rečem, da je za italijansko-slovenske kulturne in literarne odnose značilen naslednji model transgresije. Na eni strani imamo močnejši literarni repertoar, ki na iracionalni ravni inhibira recepcijo šibkejšega repertoarja, na drugi strani pa imamo šibkejši repertoar, ki se želi okrepiti z izposojami iz močnejšega repertoarja. Koliko te izposoje potem integrira, je odvisno od bolj ali manj natančne samorefleksije. Takšno funkcioniranje mehanizma, smo izvedeli iz Škamperletovega prispevka, se ponovi tudi v tržaški kulturni identiteti – na en način pri Italijanih in na drug, pozitivno integracijski način pri Slovencih.

Seveda je pravkar povedano treba ocenjevati šele v luči na kolokviju najprej predstavljenega tematskega sklopa Hibridni prostori umetnosti. Poleg Zabelovega prispevka o konceptualizmu, ki se je uprl redukciji likovnega dela na golo vizualnost in je kot čisto likovnost priznaval ravno v likovni prostor postavljene besede/tekst, je v tem tematskem sklopu šlo predvsem za filozofsko in metodološko obdelavo transgresije in kulturne identitete. Takšen pristop je v svojem uvodnem govoru strukturirala že J. Škulj z mislijo, da postmoderna kulturna identiteta ni več samoumevna in fiksna, kot izhaja iz Herderjevega pojmovanja 'narodne duše', temveč da je v identiteto danes bistveno vgrajen mehanizem transgresije.

Problematico različnih pojmovanj transgresije in prostora je pregledno zastavil prispevek B. Westphala, ki je izhajal iz teze, da je latinska beseda *transgressio* implicirala nevtralen prehod čez mejo, da pa je bila ta nevtralnost izgubljena že v ljudskih jezikih. Tam je beseda dobila pomen lomljenja mej/pravil, ki urejajo stično območje dveh prostorov in ki vsakega izmed prostorov konstituirajo kot fiksno entiteto z jasno določenim centrom in robovi. Transgresivno gibanje skozi fiksni prostor se tako dogaja kot sunek od centra proti periferiji in nato kot osvobajajoče prebitje jasno začrtanih robov. Westphal je pokazal, da je takšno, negativno pojmovanje transgresije bistveno povezano s konceptom fiksnega prostora: toda ko ga transgresija ruši, obenem razkriva možnosti alternativnih ureditev prostora. Ravno v tem trenutku pa se lahko pojavi neko povsem drugačno spoznanje, namreč da je fiksnost tradicionalno pojmovanega prostora pravzaprav nekaj navideznega.

S tem je Westphal namesto koncepta uni-prostora vpeljal koncept nenehno spreminjajočega se, gibljivega prostora-časa. Če je s svojim *panta rei* o podobnem prostoru govoril že Heraklit, ga sodobni teoretiki z različnimi pojmi (teritorij Deleuza in Guattarija, Lotmanove semiosfere, Even-Zoharjev polisi-

stem kot skupek mnogoterih sistemov) razvijajo ob postmodernem pojmovanju transgresije. Po Westphalu se to od tradicionalnega koncepta razlikuje po tem, da se znova približa nekdanjemu rimskemu nevtralnemu prehajanju meje. Pri tem novem pojmovanju gre pravzaprav bolj za inherentno transgresivno zmožnost samega polisistema: gibanje je tu centripetalno, izvira na nejasnih robovih, potuje proti centru in ga preobraža v zgolj-točko v sistemu. Opisana transgresivna zmožnost seveda ni več nedovoljena, ampak je vgrajena v sam polisistem. Slednji zato postane neskončno gibljiva, nikoli dokončana, rizomatsko organizirana in kot da lahkotno optimistična celovitost, v kateri valujejo in interferirajo ritmi mnogoterih prostorov in časov.

Te prepričljive semiološke in filozofske uvide je Westphal nekoliko manj prepričljivo apliciral na preučevanje literature, ko je z analizo odnosa med opazovalcem in opazovano realnostjo/realnostmi prešel na problematiko gledišča v prostoru in metodološko začrtal razliko med imagološkimi in geokritičnimi študijami. Če imagolog izhaja iz koncepta fiksnega prostora, ki ga preučuje skozi eno samo gledišče, in na ta način odkriva nacionalne stereotipe, pa geokritika zanima ravno mnogoterost gledišč. Geokritik je navezan na nenehno gibljivi, multiplicirani prostor, ki ga preučuje z različnih problemskih vidikov ter analizira njegove najrazličnejše literarne in umetniške reprezentacije. Na ta način razkriva inherentne stereotipe, a s tem se mu prostor, ki ga običajno imamo za realnega, razkriva kot intertekstualni konstrukt.

Westphalovo obravnavo postmodernega koncepta mnogoterega in gibljivega prostora bi se dalo povezati z referatoma J. Bessièra in B. Keunena, ki sta se ukvarjala s postmoderno identiteto, kakor se artikulira v likih literarnih tekstov. Strukturo gibljivega poli-prostora lahko tako prenesem na strukturo postmoderne identitete in sklepam, da je postmoderna identiteta inherentno transgresivna ter zato nenehno v procesu konstruiranja. Ob tem se lahko vprašam, ali je postmoderna nevtralna transgresija tudi v primeru postmoderne identitete enako neproblematična, skoraj optimistična in lahkotno svobodna, kot bi utegnili sklepati ob Westphalovi predstavitvi problematike prostora.

Bessière je na to vprašanje odgovarjal posredno. Najprej je na teoretski ravni vzpostavil model transgresije, v katerem bolj ali manj poudarjeno, toda hkrati in soodvisno delujeta moderna in postmoderna dimenzija transgresije. Medtem ko montaignovsko moderno dimenzijo definira volja do moči, ki subjekt sili v nenehno samopreseganje, pa lotmanovsko postmoderno transgresijo karakterizira izčrpanost take volje. Kadar prevlada postmoderna dimenzija, je subjektova identiteta že v temelju izbrisana – to je nato potrdila analiza kronotopa v romanih postkolonialnih avtorjev. V protagonistovem premikanju po kronotopu, v tej blodnji po nenehno neznanem *heart of darkness*, je avtor referata, kot se zdi, videl simbolno artikulacijo postmoderne identitete: svobodne in v svojih dejanjih transgresivne, toda obtežene z občutkom mučnosti in izpraznjenosti.

Do podobnih sklepov je ob literarnih tekstih s skupnim motivom popotovanja prišel B. Keunen. Če izstop iz mitskega 'doma' v kaotični svet popotovanja prevprašuje izhodiščno in fiksno identiteto, jo vrnitev domov potrdi: junak se po vseh peripetijah domov vrne natančno takšen, kot je odšel. V pikaresknh romanih kot variaciji tega modela se junakova izhodiščna, zmotna identiteta skozi prigode postopoma prilikuje pravi, moral(istič)no ustrezni identiteti. Radikalna sprememba antičnega modela po Keunenu nastopi šele z romani Zolaja, Joyca, Dos Passosa idr.: tu je izhodiščna identiteta najprej zanikana,

zato jo je v procesu blodnje po industrijskem (vele)mestu treba na novo izgrajevati. Toda če proces blodnje simbolno uteleša fluidnost modernistične, na tok zavesti pripete identitete, je protagonist tako imenovane 'crime fiction' 80-ih in 90-ih let 20. stoletja še mnogo radikalnejši. Ker je že izhodiščno brez kakršne koli identitete, ga nosi skozi meglo popolne dezorientacije. Če vendarle želi preživeti, je prisiljen v nenehno paberkovanje in hkratno odmetavanje neuporabnih drobcev identitete. Ob Keunenovem prikazu bi se kot najboljša metafora za postmoderno identiteto zadel princip »kupi – uporabi – odvrzi«, ob katerem se identiteta razkriva kot dinamizem med supermarketom in smetiščem.

Tretji tematski sklop kolokvija se je osredotočil na razmerje med geografskim prostorom in tekstom. D. Pavlič se je tako ukvarjala z analizo, kako se podobe geografskega prostora, zlasti narave, vpisujejo v lirsko poezijo, in ob izbranih primerih slovenske in svetovne književnosti prišla do zaključka, da so podobe narave v romantični poeziji funkcionirale kot metafore razpoloženja lirskega subjekta. V modernistični poeziji je podobe ohranilo funkcijo slikanja 'notranjega sveta', vendar novejša teorije, po katerih vsaka pesem konstituira lasten, od dejanskega sveta bolj ali manj ločen besedilni svet, tega žal ne upoštevajo dovolj.

Nekoliko drugače se je s transgresivnostjo v potopisu *De l'Allemagne* Mme de Staël ukvarjala J. K. Štrajn. Ob Lotmanovih teoretskih izhodiščih je opozorila na transgresivnost ženske avtorice, ki subvertira v kulturnem horizontu dodeljeno žensko vlogo in odkriva odprti prostor, ko po moško prestopa meje francoskega, z razsvetljenstvom prepojenega kulturnega horizonta. Po drugi strani je transgresivnost dela o Nemčiji ravno v tem, da je avtorica v svoj razsvetljenski kulturni horizont vnašala spoznanja nemške filozofije in svoje bolj ali manj intuitivno dojetje nemškega romantičnega duha. Kajpada takšno kulturno posredovanje med horizonti ni bilo neproblematično, ampak predvsem takšno, kot ga je strukturiral avtoričin izhodiščni horizont – po mnenju nekaterih literarnih zgodovinarjev naj bi namreč šlo predvsem za prevzem Sturm und Dranga, ne pa za prenos nemškega romantizma v francoski kulturni horizont.

Novo aspekte transgresivnosti znotraj teksta je odprl M. Juvan, ko je preverjal razmerje med intertekstualnostjo in prostorom ter spoznanja apliciral na Kosovelove konse. Problemsko jedro svojega razmišljanja je definiriral ob Westphalovem namigu, da bi intertekstualnost lahko aplicirali na metaforo prostora kot knjige. Pri tem je prostor vzpostavil v smislu 'znotrajbesedilnega' prostora teksta (prepleta različnih, na posamezne tekstne perspektive vezanih besedilnih svetov) in v smislu 'zunajbesedilnega prostora' (kulturnega konteksta, semiosfere ipd., kamor se vpisuje znotrajbesedilni prostor). Intertekstualnost je Juvan definiriral kot zaobidenje vseh meja, ki omogoča amalgamiranje prej ločenih prostorov v heterogeni skupni prostor transgresije, in nato opozoril na različne vrste transgresije: na ravni tropov (*tropična transgresija*), na ravni tekstne koherence (*eksplozija teksta*) in na intertekstualnost. Pri slednji prihaja do rušenja mej med tekstnimi perspektivami in s tem do nekakšne metaforične deteritorializacije točke gledišča kot nosilke posamezne tekstne perspektive.

Na ravni odnosa med znotrajbesedilnim in zunajbesedilnim prostorom je Juvan odkril še dve vrsti intertekstualnosti: *Intertekstualna transgresija prostora*, primer katere so Kosovelovi konse, je vnos zunajbesedilnih prostorov

(posnetkov stilemov, žanrov, formaliziranih jezikovnih praks) v matični prostor teksta, kjer napotujejo na svoj izvorni kontekst (cerkev, sodno dvorano, časopis), prostor teksta pa konstituirajo kot igro mnogoterih semiotičnih prostorov in s tem kot heterogeni prostor transgresije. (Druga vrsta intertekstualnosti, ki ravno tako preigrava odnos med znotrajbesedilnim in zunajbesedilnim prostorom, je po Juvanu intertekstualnost naših življenjskih svetov: tu v heterogeni soprisotnosti delujejo mnoga besedila, izjave, diskurzi in simbolne forme, iz katerih se oblikuje besedilo našega življenja.)

Ob Juvanovi zaostritvi problema identitete in transgresije na raven odnosa med zunaj- in znotrajliterarnostjo bi bilo moč omeniti Škamperletovo misel o fikciji, izrečeno v kontekstu posameznikovega transgrediranja sebe in integracije lastnega neznanega. Fikcija namreč funkcionira kot tisto srečno vmesno območje, kjer človek kakor Odisej pri Fajakih ovrednoti, uzavesti in opomeni svoje realne izkušnje. Ko pa jim enkrat podeli celovito obliko, celovitost podeli tudi samemu sebi.

Če potegnem črto pod rob komparativističnega kolokvija, potem moram poudariti svoj vtis, da sem malce pogrešala v koncizne sklepe oblikovane moderatorske komentarje, ki bi prispevke povzemali in jih hkrati problemsko soočali, tako da bi se plodna diskusija nemara laže razživila. Drugo ugotovitev moram zapisati tako, da se postavim v perspektivo naključnega, za literarno vedo precej motiviranega poslušalca kolokvija, ki je užival v teoretsko zgoščenih predstavitev B. Westphala in M. Juvana. Toda obenem se je spraševal, kako da na kolokviju ni sodeloval vsaj kakšen predstavnik Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Tak, za literarno vedo motivirani poslušalec kolokvija, je seveda lahko pomislil na organizacijske in 'porodne' težave, s katerimi se je, kot pač vsak nov projekt, soočal tudi komparativistični kolokvij v Vilenici. Vendar bi bilo celo tovrstne težave v prihodnje mogoče reševati tako, da se jim najprej po karnevalsko nasmehujemo in da jih nato, po vzoru Gadamerjeve dinamike horizontov, rešujemo s plodnim dialogom, ki bo naslednje leto simpozijško diskusijo le še požlahtnil.

Alenka Jovanovski

November 2003